

KERESKEDJ, NE HÁBORÚZZ!

Pinker, Steven (2011) *The better angels of our nature: why violence has declined*. Viking Books.

Mindenki tudni véli, hogy a 20. század a háborúk évszázada volt. Abban is széleskörű konszenzus mutatkozik, hogy a tömegpusztító fegyverek terjedése, az újabb nagyhatalmak megjelenése és a globális éghajlatváltozás háborúk újabb sorát hozhatja el a világ számos részén. A médiából eközben az emberek minden eddigénél több erőszakos cselekményről tájékozódhatnak. Van-e egyáltalán ma olyasvalaki, aki azt a következtetést vonná le, hogy az emberiség egyre kevésbé erőszakos? A következőkben egy olyan könyvet szeretnék bemutatni, amelynek szerzője éppen ezt állítja. Egy ilyen kontraintuitív érv sikerre vitelére pedig kevés alkalmasabb személy van a tudomány világában, mint Steven Pinker, a Harvard Egyetem professzora, az evolúciós pszichológia egyik legismertebb képviselője, aki eddig is számos meglepő állításról győzte meg olvasóközönségét.

Az emberi erőszak csökkenése, mint állítás és mint jövőre vonatkozó prognózis a múltban legerőteljesebben a felvilágosodás gondolkodóinál jelent meg. Thomas Hobbes az embert természetes állapotában önző és erőszakos lényként írta le, akit a Leviatán, vagyis az állam kialakulása segített civilizálni. A felvilágosodás egy másik irányzata, nevezetesen a skót felvilágosodás gondolkodói, mint Adam Ferguson, David Hume és Adam Smith pedig azt állították, hogy az embereket a kereskedelem megjelenése és kiszélesedése tette és teszi békésebbé, és egyúttal kifinomítja a szokásaikat. Immanuel Kant részben csatlakozott ehhez a következtetéshez, de hozzátette azt is, hogy a köztársasági államformák kisebb valószínűséggel indítanak háborúkat, mivel azok kezébe helyezik a döntést, akik a háború kárvallottjai lesznek, és akik egyben azok is, akik kevésbé részesülnek annak hasznaiból. A 19. században a felvilágosodás ezen elméletei viszonylag széles körű népszerűségnek örvendtek, a két világháború és a totalitárius diktatúrák megjelenése azonban sokáig úgy tűnt, diszkreditálta az optimista nézeteket.

Pinker könyve jelentős részben éppen ezeket az aligha divatos felvilágosodás korabeli érveket porolja le, új perspektívába helyezve, rigorózus elméleti keretet biztosítva és számos empirikus eredménnyel igazolva azokat. A szerző igen alapos multidiszciplináris tudásról tesz tanúbizonyságot, saját szakterületén kívül különösen a történelem, politikatudomány, közgazdaságtan és szociológia területén, úgy, hogy mindeközben végig nagyon közérthető és sok helyen szórakoztató marad részben a számos jól beillesztett anekdotának is köszönhetően, amelyekkel az olvasó érdeklődését az igen vaskos munka végéig fenntartja.

A szerző empirikus bizonyítékokkal szolgál arra, hogy az erőszak csökkenő tendenciát mutat. Ezt az erőszak számos formáján keresztül mutatja be, úgy mint az emberölések, a rabszolgaság, a kínzás és más kegyetlenkedések, a népiirtás, a terrorizmus, a nők, a faji kisebbségek, a gyerekek, a homoszexuálisok, az állatok elleni erőszak és természetesen a háborúk. Ezek közül számos erőszakforma visszaszorulását aligha tagadja bárki is, viszont annál kevésbé vesszük észre, mivel ma az emberi élet tisztelétét és általában az emberi jogokat a fejlett világban az emberek többnyire magától értetődőnek tekintik. A szerző a könyv első fejezetét ezért a régmúlt borzalmi bemutatásának szenteli, ezzel kellőképpen előkészítve az olvasót a könyv tézisének

¹ ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola (PhD hallgató)

befogadására. Pinkernek annál nehezebb dolga van annak bizonyításával, hogy háborúból, népiirtásból és terrorizmusból is egyre kevesebb jut az emberiség számára. Tekintve a 20. század véres eseményeit, meglehetősen kontraintuitív a szerző állítása, miszerint a világban a háborúk száma a történelem folyamán csökkenő tendenciát mutat, és bár a 20. század ebből a trendből való kiugrásnak mondható, valójában nem a múlt század volt a történelem legvéresebbje, mint ahogy azt gyakran feltételezik. A szerző a hihetetlennek tűnő állítást azzal magyarázza, hogy az emberek általában korlátozott időhorizontot tekintenek át, amikor történelmi trendekről gondolkodnak, így esetleges rövid távú kilengések mellett nem veszik észre a hosszú távú pozitív trendet.

Pinker adatai impresszívek, de a szerzőnek meggyőző oksági magyarázatokra is szüksége van ahhoz, hogy meggyőzzön minket arról, valóban egyre békésebb jövő felé tartunk. Itt térhetünk vissza a felvilágosodás által felkínált magyarázatokra. Pinker a könyvben először az állam megjelenésének szerepét vizsgálja. A szerző logikája itt a legkézenfekvőbb. Az állami erőszakmonopólium a magánbosszú helyett egy pártatlan harmadik félre bízta a viták kezelését és az ítélezést, ez pedig csökkenti a túlreagálás veszélyét és a kölcsönös elrettentés dilemmáiból eredő végzetes hibák veszélyét. Pinker empirikus bizonyítékokat is szolgáltat arra nézve, hogy az első államban élő társadalmakban kevesebb volt az erőszakos cselekmény a törzsi illetve nemzetségi alapúakhoz képest. Az erőszakmonopólium tehát az erőszakot az egyes csoportoktól az államhoz "szervezte ki", ami a magánerőszakot egyértelműen csökkentette, megszülte viszont az állami erőszak, illetve önkényuralom problémáját. Az államok közötti háborúk csökkenésének bizonyításához ezért más évrre is szüksége van.

Itt jön a képbe Pinkernél a kereskedelem mint pacifikáló tényező. Mivel a kereskedelem a benne résztvevők számára kölcsönösen előnyös, pozitív összegű játékká teszi az emberek közötti kapcsolatokat, a másik ember ezáltal nem legyőzendő akadály, hanem hasznos partnerré válik, aki többet érhet élve, mint holtan. Ez a magyarázat alkalmazható mind a magánerőszak, mind a háborúk csökkenésére is. A Pinker által is hivatkozott empirikus kutatások pedig valóban azt mutatják, hogy a kereskedelmileg nyitottabb országok kevesebbet háborúznak. A állam és a kereskedelem pacifikáló hatása a szerző szerint egy civilizációs folyamaton keresztül valósul meg, amit a német szociológus, Norbert Elias munkája alapján ír le. Elias tézisének felidézésével Pinker ugyancsak részben a skót felvilágosodás és Montesquieu tézisének látszik igazolni, egyúttal a felvilágosodás egy másik szellemi termékét, a Rousseau-féle "nemes vadember" mítoszát cáfolja.

A szerző támogatólag érvel a már-már közhelyszerű megállapítás mellett is, amely szerint a nők közéleti szerepének növekedése békésebbé teszi a társadalmat. Pinker bemutatja, hogy bármily elcsépeletnek is tűnjön ez a megfigyelés, a nők kifejllett becsület-kultusz híján valóban kevésbé hajlanak az erőszakra.

Na és mi a helyzet Kant örök békéjével? Pinker a szakirodalmat megvizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a kanti béke szintén "működik", tehát mind a demokrácia, mind a nemzetközi szervezetekben való részvétel békésebbé teszi az országokat, ugyanakkor a kereskedelmi nyitottság exogenitása a legnyilvánvalóbb. Napjaink békéje tehát jelentős részben kapitalista béke, bár sajnos csak kevesen vonulnak fel a "kereskedj, ne háborúzz" jelszavával. Sőt, tekintve a békemozgalmak körében tapasztalható globalizáció-ellenességet, sokak számára alighanem nehéz elképzelni ennél kontraintuitívabb jelszót.

Pinker vizsgálódásában fontos szerep jut az eszméknek is. A szerző nem meglepő módon a felvilágosodás humanista liberalizmusát nevezi meg az erőszak csökkenését elősegítő legfontosabb eszmei áramlatként, amely amellet, hogy elősegítette a piacgazdaság és az alkotmányos államformák kifejlődését hitet tett az egyén jogainak védelme mellett.

Kérdés azonban, hogy ha a fenti folyamatok olyan hatékonyak voltak, mi okozhatta a béketendencia időleges megfordulását a 20. század hajnalán? Ha a felvilágosodás béke-prognózisa olyannyira megbízható, hogyan történhetek meg a 20. század vérengzései éppen egy olyan korszakot követően, amelyre példátlan mértékű globalizáció, az írni-olvasni tudás széleskörű elterjedése és a modern államok stabilizációja volt jellemző? Pinker válasza az olvasóban felmerülő ezen kérdésekre nem mindenki számára lehet meggyőző. A szerző először is elutasítja a vádat, miszerint a francia forradalom véres epizódjaiért a felvilágosodás lenne felelős, ehelyett azt állítja, hogy mind ezért, mind pedig a későbbi két világháborúért a nacionalizmus és a totalitarista ideológiák megjelenése a felelős, amely áramlatok éppen az ellen-felvilágosodás mozgalmából táplálkoztak. Ebben a felfogásban tehát ezek az eszmék a béke felé vezető folyamatokra adott erőszakos reakcióként értelmezhetőek. Ezen eszme-futtatás, bár jelen recenzió írója számára szimpatikus, kevésbé meggyőző a klasszikus liberális eszmerendszer és a felvilágosodás kritikusai számára. Felveti továbbá azt a problémát, vajon mennyire megalapozott a szerző optimizmusa, ha végső soron néhány eszmei félresiklás világháborúk és genocídiumok sorához vezethet. A szerző a pacifikálódás okainak vizsgálatokoz ezenkívül több figyelmet szentelhetett volna a ma talán legnépszerűbb hipotézis, a "nukleáris béke" hipotézisének tárgyalására, amit viszonylag rövid gondolatmenetben és relatíve kevés forrás felhasználásával cáfol, bár az általa hivatkozott források egyébként meggyőzőek.

Pinker természetesen kognitív folyamatokat is kimutat a pacifikálódás mögött. Ezek közül az empátiát és a rációt emeli ki, mint amelyek elősegítették az emberi erőszak visszaszorulását. A ráció és az empátia szerepének tárgyalásakor – melyeket Adam Smithnél az emberben lakozó "elfogulatlan megfigyelő" hív elő – Pinker ugyancsak visszanyúl a felvilágosodás szellemi hagyományaihoz. A szerző bemutatja, hogy alig egy évszázad alatt az emberek átlagos intelligencia-hányadosa jelentősen megnövekedett (ez az ún. Flynn hatás), amely leginkább az absztrakt gondolkodás szerepének növekedésével magyarázható. Az absztrakció pedig segít bennünket olyan fogalmak megértésében, amelyek pacifikáló hatásúak lehetnek, úgy mint az emberi jogok koncepciója vagy a pozitív összegű játsszmák tudománya, a közgazdaságtan törvényei. Pinker alighanem ezen gondolatmenete során számíthat a leginkább cinikus olvasói reakciókra, főleg azok részéről, akik a ráció dicsérete mögött hajlamosak tudományos arroganciát látni.

Összefoglalva, Pinker a pacifikációt leginkább öt oknak tulajdonítja: az államok megjelenésének, a kereskedelem elterjedésének, a társadalom feminalizálódásnak, az empátiának és a rációnak. Érdemes azonban feltennünk a kérdést, hogy utóbbi három milyen mértékben tekinthető exogén tényezőnek, hiszen a kereskedelmi lehetőségek bővülése mind az empátia, mind a ráció fejlődését elősegíthette, amint azt Hume és kortársai jóslták, a fejlett piacgazdaság kialakulása pedig elősegítette a nők munkába állását és ezen keresztül az emancipációt és a társadalom "nőiesebbé válását". Pinker az ezzel kapcsolatos álláspontját nem teszi teljesen világossá.

A szerző normatív tartalmú kijelentései is kritika tárgyát képezhetik. Bár a könyv elején Pinker a szenttelen hangvételért kér elnézést, a szerző normatív megállapításai több helyütt feleslegesnek tűnnek. Pinkernek különösen a vallással kapcsolatos megjegyzései tűnnek egyoldalúan negatívnak és felvetik a konfirmációs torzítás lehetőségét, ugyanis a szerző nem igazán tárgyalja azon nézetek érvényességét, amelyek a vallást (vagy egyes vallásokat) is a béketeremtő "jobb angyalok" közé sorolják, ehelyett szinte kizárólag az erőszakot szító szerepükkel foglalkozik.

Mindent összevetve azonban ezen kisebb hiányosságok mellett is Steven Pinker könyve az elmúlt év talán legfontosabb olvasmánya és a jó multidiszciplináris munka egyik mintapéldánya, amely mind a tudományos, mind pedig a szélesebb olvasóközönség igényeit kielégíti, és amely különösen felfrissítő élmény a mindennapos végítélet-próféciaák között. Elolvasásából mindenki intellektuálisan profitálni fog.